

TÓTH TAMÁS

A KALOCSA-BÁCSI FŐEGYHÁZMEGYE MÁRTÍR PAPJAI 1944–1945-BEN

1. AZ 1944-ES ESEMÉNYEK TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYE

A 16–17. században, a török hódoltság idején, amikor a Magyar Királyság déli területei az Oszmán Birodalom részét képezték, teljesen megváltozott a terület etnikai és vallási összetétele. Az egykor magyarlakta területek elnéptelenedtek. Délről délszláv, főleg szerb ortodox lakosság költözött ide, azonban a terület összlakossága továbbra is csekély maradt. A vidék csak a törökök kiűzését követően kezdett feléledni, a 18. században.¹ A Habsburg Monarchia részét képező Magyar Királyságban ekkor kezdődtek azok a betelepítések, amelyek következményeként a terület gyors és hatékony gazdasági, kulturális és vallási fejlődésen ment keresztül. Egy olyan többnemzetiségű és többkulturájú társadalmi szerkezet jött itt létre, amely a régió erejét jelentette.

A 20. században azonban minden megváltozott. Az I. Világháborút (1914–1918) lezáró Trianoni Békeszerződés (1920) az országhatárokkal együtt az egyházmegyék határait is jelentősen befolyásolta. A békediktátum Szent Gellért püspök (1030–1046) egyházmegyéjét, az ősi Csanádi Egyházmegyéjét is három részre szakította. Legnagyobb részét, 160 plébániát (Bánát, más néven Bánság), és székhelyét, Temesvárt Romániához csatolták; a Bánát egy kisebb darabja azonban 67 plébániával az új Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) része lett.² Az Egyházmegyének kis része, mindössze 33 plébánia maradt a Magyar Királyság területén Szeged szabad királyi várossal együtt. A Pécsi Egyházmegyének is csak kis része, 28 drávaszögi plébánia került a túloldalra, amely hamarosan, már 1922-ben a Diakovári (Đakovo) Egyházmegye (2008-tól érsekség) püspökének mint dél-baranyai apostoli kormányzónak az irányítása alá került.³ Dél-Baranya ma Horvátország része. A Szerbiában található, ma Vajdaságnak nevezett területen, a 20. századi határváltozások miatt szétszakított egyházmegyék közül a legjelentősebb az egykor az egész Bácskát magában foglaló, szintén ezeréves Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye, amelyet részletesebben is megvizsgálunk, és sorsának alakulásán keresztül mutatjuk be azokat a folyamatokat, amelyek ebben az időszakban itt játszódtak

1 Vö.: *Tóth Tamás*: A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784). Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM)–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány–Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL), Budapest–Kalocsa, 2014. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 8.)

2 Csanád Egyházmegye jubileumi évkönyve 1980. Szerk. Szilas József. Csanádi Egyházmegye, [Szeged], [1980], 37.

3 Dél-Baranyai Apostoli Kormányzóság. Révai Új Lexikona. Főszerk. Kollega Tarsoly István. (=RÚL) 5. köt. Babits, Budapest, 2000. 287–288.

le. Az ősi érseki egyházmegye papjainak mintegy 50, egyház-szervezetének 60, híveinek 70%-a Szerb-Horvát-Szlovén királyságba került.⁴ 150 plébániájából és önálló lelkeséséből mindössze 60 maradt az anyaországban, 90 került a határ túloldalára.⁵ Az egyházmegye mintegy egymillió népességének 69%-a volt római katolikus, közülük 204000 maradt Magyarországon, 470000 került a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba.⁶ A Főegyházmegye legnagyobb települése, Szabadka szabad királyi város (ma az 1968-ban alapított Szabadkai Egyházmegye székvárosa) és több jelentős helység is a határon túlra került. A magyar katolikus hierarchiában második helyet elfoglaló kalocsa-bácsi érsek Főegyházmegyéje a megmaradt Magyarország legkisebb egyházmegyéje lett, ahol az ország katolikus lakosságának alig több mint 3 %-a élt.⁷ Kalocsa-Bács hagyományosan többnemzetiségű volt, legjelentősebb katolikus nemzetiségei a magyar, a német és a délszláv⁸ (*illyrica*) népcsoportok voltak. 1923-ban, a Bácsi Apostoli Kormányzóság megalapításakor, a magyar nyelvű plébániák aránya volt a legmagasabb.⁹

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye plébániáinak nyelvi összetétele 1923-ban

plébánia nyelve	arány
magyar	40%
német	14%
délszláv	1(-2)%
kétnyelvű	29%
háromnyelvű	16%

A terület nemzetiségi sokszínűsége a szétszakítás után is megmaradt a határ mindkét oldalán, még akkor is, ha a magyarok aránya a határ magyar oldalán jóval nagyobb lett, mint a jugoszláv oldalon. 1923-ban, a politikai instabilitás miatti néhány év kivárást követően, a Szentszék valamiképpen rendezni akarta az egyházi viszonyokat. Ekkor, 1923. február 15-én felállította a Bács(ka)i Apostoli Kormányzóságot (Adminisztratúrát),

- 4 *Andor Lakatos*: Fejezetek a Főegyházmegye 20 századi történetéből. 13, 16. A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye Almanachja. Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye, Kalocsa, 2008. 13–47.
- 5 Status Personalis Archidioecesis Colocensis et Bacsensis ad annum Christi 1923. Árpád, Coloczae, 1923. A plébániák/lelkészségek ill. a lakosok száma attól függően változhat egy kicsit, hogy melyik évet ill. melyik kimutatást vesszük alapul. A fent jelzett adatok az 1923-as sematizmus alapján készültek, amely az utolsó közös kalocsa-bácsi sematizmus volt, a rövid ideig tartó visszatéréskor kiadott 1942-est kivéve.
- 6 *Lakatos A.*: i. m. 13–14; Az 1923-as sematizmus adatai szerint a Főegyházmegye területén (0,1 százalékra kerekítve) 69 % (674607 fő) római katolikus, 1,3 % (12889) görög katolikus hívő élt, az ortodoxok aránya 16 % (156665), az evangélikusoké 6,5 % (63927), a reformátusoké 4,8 % (46601), az izraelitáké 1,9 % (18635) volt. Egyéb: 0,4 % (3797). Ez összesen 977122 lakost jelentett. A Főegyházmegyének 287 papja, 36 kispapja és 35 kisszeminaristája volt, valamint a területen 8 szerzetesrend működött 49 házban. Status Personalis i. m.; A katolikusok aránya valamivel az országos átlag felett, a protestánsoké valamivel az országos átlag alatt volt. *Lakatos A.*: i. m. 15.
- 7 *Lakatos A.*: i. m. 13.
- 8 A korabeli iratok nyelvezetéhez hasonlóan a „*délszláv*” (esetlegesen „*szláv*”) kifejezést használjuk mindazon délszláv (*illyrica*) népcsoportok jelölésére, amelyekről a szövegben szó van, amikor általános megnevezésről van szó, pontosítás nélkül (pl. horvátok, bunyevácok, sokácok értendők alatta).
- 9 *Lakatos A.*: i. m. 13.

és mind a kalocsai mind a bácsi részre egyelőre apostoli kormányzókat nevezett ki.¹⁰ Így lett a bácskai részek „*ad nutum Sanctae Sedis*”, azaz „*a Szentzsék rendelkezésére álló*” kormányzója a pánszláv gondolkodású Budanovich Lajos (Lajčo Budanovič) szabadkai plébános (apostoli kormányzó 1923–1941 és 1946–1958, 1927-től címzetes püspök).

Jugoszlávia azonban olyan ország volt, amelynek népei történelmileg, kulturálisan és vallásilag sem tartoztak össze, így a II. Világháború (1939–1945) kitörését követően fel is bomlott (először): 1941. április 10-én Horvátország kikiáltotta függetlenségét, ezzel a magyar kormány, amelynek érdekében állt az I. Világháború után elvesztett területek visszaszerzése, Jugoszláviát megszüntetnek tekintette. Másnap a magyar csapatok bevonultak a Délvidékre. Így 1941 tavaszán az egyházmegyék területe újra egyesülhetett. 11400 négyzetkilométer került vissza Magyarországhoz, amely azonban továbbra is többnemzetiségű volt.¹¹ A Bánát (a Nagybecskereki Apostoli Kormányzóság területe) továbbra is Szerbia része maradt;¹² később német katonai német közigazgatás alá tartozott. A visszakertült területek lakosainak 36,6%-a ekkor magyar, 19% német és 16% szerb volt. A példaként részletesebben is vizsgált Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területe is újra egyesült. 1941-es visszacsatoláskor 8712 km² került vissza az anyaegyházmegyéhez, 480568 katolikus hívővel.¹³ A területen 194483 ortodox, 95555 protestáns, 13562 zsidó vallású és 6187 „egyéb” élt. Összehasonlítva az 1923-as adatokkal:

A felekezetek megoszlása a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében 1923-ban és 1941-ben

Felekezet/vallás	1923	1941
katolikus	687496	480568
ortodox	156665	94483
protestáns	110528	95555
zsídó	18635	13562
egyéb	3797	6187

Felmérték a közösségek nyelvi összetételét is. Két helyről nem érkezett adat; a többség magyar nyelvű plébánia volt, számításaik szerint 15 többnyelvű helyen voltak többségben a magyarok:

10 Vö.: Tóth Tamás: Ijjas és Budanovich. A Bácsi Apostoli Kormányzóság 1941–1944. Bácsország 48 (2009) 25–35.

11 Gizella Nemeth Papo–Adriano Papo: Ungheria. Dalle cospirazioni giacobine alla crisi del terzo millennio. Luglio Editore, Trieste, 2013. (Civiltà della Mitteleuropa. Collana di Studi e Documenti 9.) 289.

12 Délvidék. RÚL 5 (2000) 309–311.

13 Tóth T.: Ijjas és Budanovich i. m. 27.

A plébániák/lelkészségek nyelvi összetétele 1941-ben

plébánia nyelve	szám	plébánia nyelve	szám
magyar	41	magyar–szláv–német	0
német	23	német–szláv–magyar	1
szláv	6	szláv–német–magyar	4
magyar–német	2	szláv–magyar–német	5
német–magyar	5	német–magyar–szláv	0
magyar–szláv	10	szláv–német	2
szláv–magyar	6	német–szláv	0
magyar–német–szláv	1	szlovák	1

Angelo Rotta c. thébai érsek, apostoli nuncius (1930–1945; emberbaráti, zsidómentő tevékenységéért az egyik legnagyobb izraeli kitüntetést, a Világ Igaza címet is megkapta) hosszas tárgyalásokat követően XII. Pius pápa (1939–1958) tekintélyével, a Szentszék felhatalmazásával kiadott egy dekrétumot, amelyben 1941. június 1-ével Budanovich Lajost felmentette az „*ad nutum Sanctae Sedis*” apostoli kormányzói hivatalból, és ugyanezzel a hatállyal gróf Zichy Gyula kalocsa-bácsi érseket (1923/25–1942) nevezte ki ugyanebbe a joghatóságba. Budanovich Lajos a hadiszerencse fordulásával 1944. december 20-án visszavette a terület feletti joghatóságot, és azt 1958-ban bekövetkezett haláláig, azaz összesen mintegy 32 évig kormányozta. 1968. január 25-én, az egykori Bács vármegye és az ősi érsekség középkori védőszentjének, Szent Pálnak az ünnepén,¹⁴ a *Praeclarissima Pauli* bullával létrehozták a Szabadkai Egyházmegyét. A bánáti területen a Nagybecskereki Egyházmegye csak 1988-ban jött létre, míg a Pécsi Egyházmegyéből kihalított terület lassan beintegrálódott Diakovár alá.

2. MÁRTÍR PAPOK

A vértanúk számát meglehetősen nehéz kideríteni, és a tisztogatásnak többféle indítéka volt. A kutatások mai állása szerint a Vajdaságban több tízezer embert mészároltak le, főként magyar, német és horvát nemzetiségű civileket. Több munka is napvilágot látott már a korra vonatkozóan, főleg magyar és német nyelven.¹⁵ Amikor a terület

14 A magyarországi Bács-Kiskun megye címerében a nagyobb részben a határ túloldalára került Bács vármegyére és védőszentjére emlékeztet Szent Pál alakja. A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye jelenlegi védőszentje Szent István király, míg a Szabadkai Egyházmegye patrónusa Szent Pál.

15 Többek között: *Leopold Rohrbacher*: Ein Volk ausgelöscht. Die Ausrottung des Donauschwabentums in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948. Salzburg, 1949.; *Elemér Homonnay*: Atrocities committed by Tito's Communist partisans in Occupied Southern Hungary. Council for Liberation of Southern Hungary, Cleveland, 1957.; *Wendelin Gruber*: In den Fängen des Roten Drachen. Zehn Jahre unter der Herrschaft Titos. Miriam, Jestetten, 1986.; *Benedikt Helmlinger*: In der Gewalt der Partisanen. Stuttgart, 1989.; *Cseres Tibor*: Vérbosszú a Bácskában. Magvető, Budapest, 1991.; *Matuska Márton*: A megtorlás napjai. Ahogy az emlékezet megőrizte. Forum, Novi Sad, 1991.; *Matuska Márton*: Három mártírunk: Sörös Imre, Dupp Bálint, Nagy Győző, Életjel, Subotica, 2002.; *Rémuralom a Délvidéken. Tanulmányok, emlékezések, helyzetértékelések az 1944/45. évi magyarellenés atrocitásokról.* Szerk. *Csorba*

1944 októberében jugoszláv ellenőrzés alá került, a Moszkvából éppen hazatért és ekkor a bánsági Versecen (Vršac) néhány napot eltöltő Josip Broz Tito (aki azután haláláig, 1980-ig vezette Jugoszláviát) utasítására bevezették éppen ezen a területen a rend fenntartása (*sic!*) érdekében a katonai közigazgatást, amelyet 1945. január 27-én szüntettek meg.¹⁶ Ennek leple alatt a jugoszláv kommunista pártvezetés, a Jugoszláv Népfel szabadító Antifasiszta Tanács (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije, ANVOJ) utasítására a Népvédelmi Osztály (Odeljenje za Zaštitu Naroda, OZNA), azaz éppen Tito partizánjai etnikai alapú, minden tárgyalást nélkülöző, kollektív tisztogatást kezdtek, sokszor a szerb lakosság segítségével, és időnként még a határ magyar oldaláról is hurcoltak el embereket. Főként magyarok voltak az áldozatok, számukat nagyjából 20000 főre becsülik. Vannak olyan források is, amelyek 40000 áldozatról,¹⁷ vagy még többről beszélnek. A pontos számok máig ismeretlenek. Legtöbbjüket tömegsírokba temették el, ezek helyét aztán eltüntették, a tömeggyilkosságról évtizedekig tilos volt nyilvánosan beszélni. A vérbosszúhoz hozzájárult az is, hogy a magyar katonai hadvezetés 1942 elején a Feketehalmy-Czeydner Ferenc (1890–1946) altábornagyba vetett bizalommal igen komoly hibát követett el, amely vérengzésbe torkollott.¹⁸ Csúrog (Čurug) és Zsablya (Žabalj) környékén működött egy 40–50 fős szerb kommunista partizán osztag, amely 1942. január 4-én tűzpárbajba keveredett egy magyar járőr osztaggal. Az összecsapás mindkét részről halálos áldozatokkal járt. Másnap a térségben állomásozó honvéd, határvadász és csendőralakulatokat Feketehalmy-Czeydner egységes irányítása alá rendelték. Szombathelyi Ferenc (1887–1946) vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke (1941–1944) razziát rendelt el. Zsablyán a legszélsőségesebb becslések szerint ezer embert végeztek ki, valószínűleg ennél kevesebbet. Feketehalmy-Czeydner altábornagy hamis jelentésének köszönhetően a vezérkar és a minisztertanács engedélyével január 20-án Újvidéket is körülvárták, minden kapcsolatot elvágtak a külvilággal, még a főispán és a polgármester telefonvonalát is. Másnap razziát tartottak, átkutatták a várost, és akinek nem találták rendben az iratait, azt egy minden törvényes alapot nélkülöző vésztörvényszék elé állították, majd a Duna-parton kivégezték és a holttestét a folyóba vágott lékbe dobták. A kivégzésekben egy német szakasz is segédkezett. Szombathelyi vezérezredes 23-án szerzett tudomást a kivégzésekről, és azonnal elrendelte a leállításukat. Feketehalmy-Czeydner altábornagy azonban csak két nap múlva engedelmeskedett a

Béla–Matuska Márton–Ribár Béla. Atlantis, Újvidék, 2004.; *A. Sajti Enikő:* Impériumváltások, revízió és kisebbség: magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág, Budapest, 2004.; *A. Sajti Enikő:* Büntudat és győztes fölény: Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. SZTE Törttud. Doktori Iskola, Szeged, 2010.; *Gutai István:* Földönfutók, hontalanok. Menekülés Bácskából 1944/45. Keskenyúton, Budapest, 2013.; Ötvenezer magyar vértanú. Tudósítás a jugoszláviai magyar Holocaustról 1944–1992. Szerk. Kubinyi Ferenc. Argos, Budapest, 1993.; *Cirkli Zsuzsa–Fuderer László:* Bácskai golgota. A vallásüldözés áldozatai. Logos, Tóthfalu, 1998.; *Stéphane Courtois–Nicolas Werth–Jean-Louis Panné–Karel Barlosek–Jean-Louis Margolin–Andrzej Paczkowski:* A kommunizmus fekete könyve. Büntény, terror, megtorlás. Nagyvilág, Budapest, 2000.; *Mészáros Sándor:* Holttá nyilvánítva. Délvidéki fátum 1944–1945. 1. köt. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1995.; Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine [Horvát mártírok és áldozatok a kommunista uralom idején]. Glas Koncila, Zagreb, 2013.; Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont. <http://konfliktuskutato.hu> [hozzáférés: 2015. október 19.]; Magyar tragédia, Délvidék 1944–1945. <http://www.delvidekitragedia.hu/bevezetes.html> [hozzáférés: 2015. október 19.]; Keskenyúton. Délvidéki tragédiánk 1944–45. <http://keskenyut.hu> [hozzáférés: 2015. október 19.].

16 Délvidéki atrocitások. RÚL 5 (2000) 311–313.

17 Délvidéki razzia. 315. RÚL 5 (2000) 314–315.; *Matuska M.:* A megtorlás napjai i.m. 125.

18 Délvidéki razzia i.m. 314–315.; Vö. még: *Cseres Tibor:* Hideg napok. 6. kiad. Magvető, Budapest 2005.

parancsnak, miután Óbecsén (Bečej) és Szenttamáson (Srbobran) is razziát tartottak. Budapesten az eset nagy felháborodást okozott a politikusok körében, és Szombathelyi vezérkari főnök is elrendelte az ügy kivizsgálását. Feketehalmy-Czeydner altábornagy, az újvidéki kivégzéseket irányító Grassy József vezérkari ezredes (1894–1946) és tisztársai szabadlábban védekezettek, mivel abban az időben elképzelhetetlen volt, hogy egy tiszt elmeneküljön a felelősségre vonás alól. Ők azonban német segítséggel később a Harmadik Birodalomba szöktek. Feketehalmy-Czeydnerről sokat elmond az, hogy belépett az SS-be, és az ott valaha szolgált legmagasabb rangú külföldiként Obergruppenführer rangig jutott.¹⁹ A főbűnösöket – de velük együtt ugyanúgy a vérengzést éppenséggel leállító, és az 1989-es rendszerváltást követően fel is mentett Szombathelyi vezérezredes – kiadták Titónak, aki 1946-ban kivégeztette őket. A korabeli források alapján az 1942-es vérengzésnek összesen 3340 áldozata volt, túlnyomó többségben szerbek.

Tito szerb partizánjai ezt a rémtettet 1944 végén és 1945 elején többszörösen torolták meg, hiszen tízezrek haltak meg vagy váltak földönfutóvá. Sok embert elűztek otthonukról, néhány falu egész lakosságát. A szerb parlament eddig csupán a három kollektíven bűnösnek nyilvánított település, Csúrog, Zsablya és Mozsor (Mošorin) ekkor likvidált lakóinak ártatlanságát ismerte el, mégpedig csak 2014-ben, és akkor sem visszamenőleges hatállyal. Jugoszlávia egykor a Magyar Királysághoz tartozó területén (Horvátország nélkül) majd negyven katolikus papról, ezen túl néhány protestáns lelkipásztorról tudunk, akik ennek a vérengzésnek váltak áldozatává.

Legtöbbjük a Vajdaságon belül a Bácskába, vagyis Kalocsa-Bácsi Főegyházmegey érsékéhez tartozott, aki a változások közeledtével arra buzdította papjait, hogy maradjanak híveik mellett. Ők: (1) Berger Antal, (2) Dupp Bálint, (3) Haug Antal, (4) Köves István, (5) Novotny József, (6) Petrányi Ferenc, (7) Plank Ferenc, (8) Szabó Dénes, (9) Takács Ferenc, (10) Unterreiner Károly, (11) Varga Lajos, (12) Virág István, (13) Weinert Péter, (14) Werner Mihály, továbbá (15) Dobler Antal, (16) Kopping Gáspár, (17) Kopping Jakab, (18) Müller Péter, (19) Scherer Lőrinc, (20) Schmidt József, valamint ide kell sorolnunk (21) Böszörményi Mihály görögkatolikus lelkészt, (22) Gencel Pált, aki 1941-ben a Diakovári Egyházmegyébe távozott, és (23) Schön Jakab papnövendéket is.²⁰ De nem ők voltak az egyetlenek, akik Jugoszlávia egykor a Magyar Királysághoz tartozó területén szerb partizánok keze által lelték halálukat. Még mindig a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegey területén, Újvidéken halt meg (24) Kovács Kristóf és (25) Köröstyös Krizosztom ferences, akiknek boldoggá avatási eljárásuk már elkezdődött.²¹ A források ismerik (26) Michael

19 A kamenyec-podolszkiji deportálás és az újvidéki mézárulás. http://www.holokausztmagyarorszagon.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=2_2_3 [hozzáférés: 2015. október 19.]

20 Leopold Rohrbacher könyve alapján Hetényi Varga Károly, valamint Matuska Márton is említik egy visszaemlékezésre alapozva Müller-Mészáros István újpalánkai (ma Bačka Palanka része) plébánost, akit szintén elhurcoltak, és közelebről nem ismert módon megöltek. Az áldozatot közelebről ők sem tudták azonosítani. Tény, hogy a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegeyének sem Újpalánkán, sem másutt nem volt ilyen nevű papja. Feltételezésünk szerint vagy az emberi emlékezet játéka keverhette őt valaki mással, és valójában nem volt ilyen nevű pap vértanú, vagy egy eddig közelebről nem ismert, máshonnan érkezett, és éppen ott tartózkodó papról van szó.; Hetényi Varga ide sorolja Gulyás Károly tiszakálmánfalvi (Budisava) plébánost, (*Hetényi Varga Károly*: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. 2. köt. Lámpás, Abaliget, 1994. 64–65.), ő azonban 1963-ban halt meg. Vö.: *Galambos László*: A múlt, a jelen és a jövő szorításában. Budiszava/Tiszakálmánfa története 1884–2014. Forum, Újvidék, 2014.

21 Vö.: *Szántó Konrád*: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Mécses, Miskolc, 1991.; *Kamarás Mihály*: Újvidéki rendházunk alapításának és 1942–1945 közötti működésének rövid története. Ferences Klerikát, Budapest, 1999. (Magyar Umbria ferences füzetek 17.)

Weidner svájci vagy német származású kapucinust is, akit szintén Újvidéken tartóztattak le, majd eltűnt.²² A Csanádi Egyházmegye Jugoszláviához került részéből, a Nagybecskerekeli Apostoli Kormányzóság, ma Nagybecskerekeli Egyházmegye területéről (27) Ádám Antal szenthuberti (Sveti Hubert) plébános, (28) Brunet Ferenc németesernyei, mai magyar nevén szerbcsernye (Srpska Crnja) plébános, (29) Eck György volt Szécsenfalvi (Dužine) káplán, (30) Knapp József galagonyási (Glogonj) plébános, (31) Kornauth József nagygáji (Veliki Gaj) plébániai kormányzó, (32) Rothen Mihály Nagyikindán (Kikinda) élő lelkész, (33) Schäfer Vilmos csőszteleki (Čestereg) plébános, (34) Steigerwald Ádám nagytószegi (Novi Kozarci része) (35) Varga András tóbai (Toba) plébános, (36) Wéber Péter nagykarolyfalvi (Banatski Karlovac) esperesplébános haltak erőszakos halált.²³ A Pécsi Egyházmegye Jugoszláviához került részéből, az Észak-szerémi és Dél-baranyai Apostoli Kormányzóság, ma a Horvátországban lévő Diakóvár-Eszéki (Đakovo-Osijek) Főegyházmegye területéről (37) Klein Tivadar pélmónostori (Beli Manastir, Horvátország) plébános.²⁴ A lista még tovább bővíthető, pontosítható, hiszen az ez irányú kutatásokat a legutóbbi időkig nehezen lehetett szabadon végezni. Jelen tanulmányban a bácskai papok konkrét vértanúságának bemutatásán keresztül szeretnénk bemutatni a történeteket, a papok sorsán túl megismertetni az ott élő emberek szenvedéseit és a titói kommunizmus logikáját.

A kunbajai születésű Berger Antal 1884-ben látta meg a napvilágot.²⁵ Őt még a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye ősi székhelyen, Kalocsán szentelték pappá 1909-ben, és 1917 óta szolgált Tavankúton (Tavankut), így az Osztrák–Magyar Monarchia bukását és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolást is itt élte meg. Sváb ember volt, politikával nem foglalkozott, de a szlávok (bunjevácok) nem kedvelték, bár a kedvükért megtanult a nyelvükön.²⁶ 1944 őszén figyelmeztették, hogy meneküljön el, de úgy érezte, tiszta a lelkiismerete, és maradt. A partizánok a plébániáról vitték el, majd valószínűleg Szabadkán végezték ki.

Dupp Bálint 1923 óta Csúrog plébánosa volt. 1883-ban született Dunabökényben (Mladenovo).²⁷ A szülőfaluja túlnyomóan németajkú település volt. Még őt is Kalocsán szentelték, 1906-ban. Művelt, az igazság mellett kiálló, jó szervező és adakozó természetű ember volt.²⁸ Csúrog lakosságának (1942-ben 11229 fő) többsége szerb ortodox volt (7801 fő), a magyarok kisebbségben voltak (3300 fő). Ennek megfelelően a magyar katonák 1941-es bevonulásának a szerbek nem örültek, ez akkor lövöldözéshez is vezetett. Dupp prédikációiban ekkor is elítélte az erőszakot, valamint a szerbeket is

22 *Hetényi Varga Károly*: Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában, 2. köt. Lámpás, Abaliget, 2002. 413–414. Bár Hetényi Varga szerint a szerémségi India (Indija) faluban hunyt el, Matuska Márton kiegészítése szerint, akinek ezúton is köszönetet mondok a tanulmány elkészítése során nyújtott segítségéért, ő valójában eltűnt, Indiában a ferences Kovács Kristófot ölték meg.

23 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 174, 188–189, 194, 234–235, 290–291, 299–301, 314–315, 322–323. Sokan ide sorolják Hoffmann Leó történést is, akit 1934-ben örökre eltiltottak a papi szolgálatól. Ő még a szerbek bejövetele előtt, 1944. augusztus 18-án hunyt el. Uo. 212.

24 Matuska Márton szíves közlése. Egyes források Friedrich Géza baranyavári (Branjin Vrh, Horvátország) plébánost is ide sorolják, ő azonban nem ekkor halt meg.

25 *Schematismus cleri archidioecesis Colocensis et Bacsensis ad annum Christi 1942*. Kalocsai Érseki Hatóság, Coloczae (Kalocsa), [1942]. 246.

26 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 30–31.; *Ehmann Imre*: Nyugat- és dél-bácskai papi sorsok 1944/45-ben. 183–184. Rémularom Délvidéken i. m. 183–190.

27 *Schematismus 1942* i. m. 252.

28 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 39–40.; *Matuska M.*: Három mártírunk i. m. 97–135.; *Matuska M.*: A megtorlás napjai i. m. 195–214.

védte, ami konfliktusokhoz vezetett. Feljelentették a hatóságoknál, de főpáztora kiállt mellette. Az 1942-es razzia során a szerb pópát vádolták meg a magyar katonák, akinek a fia partizán volt, a lánya pedig virágcsokorba rejtett pisztollyal támadt a parancsnokra. Dupp plébános a falu színe előtt mindent megtett a pápa megmentése érdekében, azonban nem járt sikerrel. Elküldték a szomszéd helységbe, ahol megállapodott a hatósággal, azonban mire visszatért, az ítéletet már végre is hajtották. 1944 októberében a szerbek, akik nem felejtették el az 1942-es eseményeket, véres bosszút követeltek. A magyarokat kollektíven bűnösnek nyilvánították, sokakat meggyilkoltak közülük, a maradékot majdnem kivétel nélkül elűzték. Bár a helyi szerbek, akik emlékeztek arra, hogy a katolikus plébános védeni próbálta az ortodox pópát, védték Dupp Bálintot, végül a pápa partizán örnagy fiának parancsára a szemet szemért, fogat fogért elv alapján a templom oldalában föbe lőtték. A katolikus templomot is néhány év múlva lerombolták.

Haug Antal csonoplyai (Čonoplja) plébániai kormányzó Szenttamáson született 1890-ben.²⁹ 1913-ban Kalocsán részesült a papszentelés szentségében. Csonoplyán, egy háromnyelvű katolikus faluban 1930-tól működött. 1944 őszén a német nemzetiségű lakosságot rögtön elhurcolták Zomborba, egy olyan táborba, ahol néhány hónappal korábban a deportálásra szánt zsidó lakosságot gyűjtötték a magyar nyilasok és megszálló németek.³⁰ 1945 tavaszán Haug Antalt is letartóztatták és Száva-szentdemeterre (Sremska Mitrovica), az egyik legkegyetlenebb táborba hurcolták. Egyes források szerint agyonverték, más források szerint halálra éhezették. 1945. július 15-én halt meg.

Köves István Baján született 1898-ban. Kalocsán szentelték pappá 1922-ben,³¹ majd 1941-ig a békeszerződés utáni Magyar Királyság területén szolgált. A határváltozásokat követően helyezték Mozsorra helyettes plébánosi minőségben. 1944 őszén a visszavonuló magyar honvédséggel ő is elmenekült.³² Van olyan vélemény, amely szerint Köves szégyenletes életet élt Mozsoron, mivel gazdag szerb és zsidó családokat jelentetett fel, akiknek értékeit ő kaparintotta meg. Jánoshalmán rejtőzködött, de a partizánok utánamentek, visszahurcolták és bosszút álltak rajta. Megkínózták, és mielőtt megölték, bevallotta, hogy a kincseket az oltár alatt rejtette el. Mások azonban, köztük szemtanúk nem így emlékeznek, és a kincsek, amiket elrejtett az oltár előtti lépcsők alatt, csupán a templom liturgikus tárgyai voltak.³³ Köves atyát az oltár előtt élve megsütötték. Az itt élő magyarság is sokat szenvedett: hatvankilenc férfit öltek meg válogatott kínzásokkal (körülméletpés, hereszétverés, hasfelmetszés), a többieket elűzték. A szerbek később a templomot és a temetőt is földig rombolták.

Novotny József a boszniai Varesben (Vareš) született 1908-ban; 1934-ben Szabadkán szentelték fel,³⁴ és 1944-ben csak 36 éves volt, amikor palonai (Plavna) káplánként megölték.³⁵ Novemberben elvitték a szerb partizánok, Bácsra (Bač) a község házára vették kihallgatásra. Néhány nap múlva újra megjelentek a plébánián, és azt állítva, hogy megszökött, házkutatást tartottak. Az igazság azonban az volt, hogy a község háza pincéjében halálra kínozták, holttestére később akadtak rá a hívei az erdőben.

29 Schematismus 1942 i. m. 259.

30 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 70.; *Ehmann I.*: Nyugat- és dél-bácskai i. m. 184–185.

31 Schematismus 1942 i. m. 269.

32 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 90–91.; *Ehmann I.*: Nyugat- és dél-bácskai i. m. 187–189.

33 Matuska Márton szíves közlése, akinek 2005. július 6-án özvegy Majláth Ferencné nyilatkozott, aki a történetek idején 15 éves volt, a harangozó lányaként gyakran apját is helyettesítette.

34 Schematismus 1942 i. m. 279.

35 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 116–117.

Petrányi Ferenc óbecsei apátplébános 1944. október 14-én halt meg.³⁶ A bajai származású, 1879-ben született pap 1918, az I. Világháború vége óta szolgált Óbecsén.³⁷ Még őt is az ősi, ezeréves érseki székesegyházban szentelték pappá 1902-ben. 1931-ben *Pro Ecclesia et Pontifice* érdeméremmel is kitüntették. A középkori eredetű, 18 ezres város lakosságának többsége, 12 ezren vallották magukat magyarnak 1941-ben, amikor a Délvidékkel együtt a település is visszatért Magyarországhoz. A plébános hálaadó misét, *Te Deumot* tartott ebből az alkalomból, valamint részt vett a magyar nemzeti ünnepeken. Más bűne nem volt. 1944-ben nem akart elmenekülni, mivel a híveivel akart maradni. Már október 9-én letartóztatták, azzal gúnyolták, hogy kérje Istent, szabadítsa meg. Ütötték, verték. Amikor már nem tudott felkelni sem, két partizán nő azzal szórakozott, hogy egy asztalról ugráltak a földön fekvő papra. Szemtanúk szerint négykézláb vánszorgott vissza cellájába a kihallgatás után, kezében tartva kilógó beleit. Végül a partizánok egyszerűen kidobták az emeleti ablakból, de azt állították, hogy kiugrott.

Plank Ferenc ósziváci (Sivac) plébániai kormányzó Tolnán született 1885-ben, 1910-ben Kalocsán részesült a papszentelés kegyelmeiben.³⁸ 1933-tól szolgált Ószivácon. 1944 őszén úgy döntött, a visszavonuló magyar csapatokkal tart, de később szeretett volna visszatérni híveihez.³⁹ Ezért sem ment a bentebb fekvő, ma is Magyarországon fekvő szülőfalujába, hanem csak a Duna túloldalára, az akkor még szintén Magyarországhoz tartozó Kisköszegre (Batina, Horvátország) ment a rokonaihoz. Egyes feljegyzések szerint az itt zajló véres ütközet után ölték meg a szerbek statáriális módon mint nem helybeli, ezért gyanús alakot, több más visszaemlékezés szerint azonban Zomborban végeztek vele, miután megkínózták. Van, aki szerint „csak” jelentkeznie kellett a helyi szerb hatóságoknál, azután tűnt el, többek szerint azonban odahurcolták, megkínózták, így égő parázson kellett naponta futnia, mielőtt megölték volna. A tanúk szerint hitében akarták megtörni, azzal a gúnyos megjegyzéssel, hogy „*Na, most segítsen rajtad a te Jézus Krisztusod!*” Halála 1945 februárjára tehető.

Szabó Dénes Tóthfalusi (Totovo Selo) plébános 1893-ban született Horgoson (Horgoš).⁴⁰ Még őt is Kalocsán szentelték pappá, mégpedig a háború alatt, 1916-ban, majd a határok meghúzásakor éppen a jugoszláv területen szolgált. 1929-ben került Tóthfaluba, ahol 1933-tól volt plébános. 1944 novemberében a partizánok őt is elvitték.⁴¹ Magyar volt, egy szerb család jelentette fel azzal a váddal, hogy a félkatonai ifjúsági szervezet tagjait, a leventéket szentmisére kötelezte, mások szerint az volt a vád, hogy örült a magyarok 1941-es bevonulásának. Jó lelkipásztorként, szónokként emlékeznek rá, a szerbeknek is védelmére kelt az 1941 és 1944 közötti időszakban. A feljegyzések szerint Magyarkanizsára (Kanjiža) vitték, ahol rettenetesen megkínózták: combjából keresztet hasítottak, a sebet ecettel és sóval kenték. Hasát felvágták, nemi szervét megcsönkítoták. Egy rabtársa hasonlata szerint annyit szenvedett, mint Krisztus a kereszten. Végül egy beszámoló szerint egy kocsihoz kötözték, és addig vonszolták, míg meg nem halt, majd a halott testet feldarabolták. 1945 tavaszán, amikor a fagyok végeztével felengedett

36 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 119–120.; *Tari János*: Ha minden inog, marad a hit. A római katolikus egyház papi veszteségei. 174–177. Rémuralom a Délvidéken i. m. 169–182.; *Matuska M.*: A megtorlás napjai i. m. 179–187.

37 Schematismus 1942 i. m. 281.

38 Schematismus 1942 i. m. 282.

39 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 121–122.; *Ehmann I.*: Nyugat- és dél-bácskai i. m. 185–186.

40 Schematismus 1942 i. m. 289.

41 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 135.; *Tari J.*: Ha minden inog i. m. 170–172.

a föld, akkor az övével együtt sok holttestet találtak meg a hanyag elföldelésnek köszönhetően a Tisza partján, amelyeket állatok kapartak ki. Magyarkanizsán azokban a hetekben egyes feltételezések szerint háromszáz embert öltek meg.

Takács Ferenc, dr., pápai kamarás, péterrévei (Bačko Petrovo Selo) plébános Akasztón látta meg a napvilágot 1894-ben,⁴² amely a mai Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye része. Az 1918-as kalocsai papszentelést követően a határváltás a túloldalon találja őt is. 1936-ban került Péterrévére, ahová 1940-ben kap plébánosi kinevezést, majd az újabb határváltozást követően 1942-ben a budapesti országgyűlésben képviselő lett. Még a magyarok 1941-es bevonulása alkalmával egy szerb orvlövész tűzharc áldozata lett, ami 1944 őszén bosszúra serkentette a visszatérő szerb fegyvereseket.⁴³ A közeli településen, Óbecsén tartózkodott, amikor elfogták, két hétig kínozták, majd egy kocsi után kövve Péterrévére hurcolták, és a szolidáris szeretet szentjének, Árpádházi Szent Erzsébetnek az ünnepén, november 19-én a mise után nyilvánosan kivégezték. Egy árokba temethette csak el a temetőcsősz.

Unterreiner Károly 1897-ben született a szomorú sorsú Szentfülöpön,⁴⁴ mai, megváltoztatott nevén Bački Gračac, amelynek még a templomát is lerombolták később. Őt az 1920-as határváltás kispapként a magyar oldalon találta, 1921-en Kalocsán pappá szentelték, de az 1941-es újabb határváltást követően Palánkán (Bačka Palanka) találjuk, ahol hittanár volt. Képességei, szolgálata elismeréseként pápai kápláni címet is kapott még 1929-ben. A magyarok 1941-es bevonulását követően Nemzetvédelmi Keresztet kapott, ráadásul német neve is volt, így 1944. október végén majd száz más helybeli némettel együtt őt is elfogták, és kegyetlenül megkínozták.⁴⁵ A megkínzottak üvöltését a rádió zajával igyekeztek elnyomni a szerbek. Más visszaemlékezők, egykori hívei szerint őt 27-én hurcolták el. A kínzásban és abban, hogy október 27-én az erdőben lőtték le őket, megegyeznek a visszaemlékezések.

Varga Lajos moholi (Mol) plébános szegedi származású volt, ott született 1891-ben.⁴⁶ Őt éppen nagy háborút kirobbantó szarajevói merénylet napján szentelték pappá Kalocsán. A világháború végén, 1918-ban helyezték Óbecsére, így a határváltozáskor az új délszláv államba került ő is. 1929-ben került Moholra, ahol egy évvel később plébánosi kinevezést kapott. 1944 októberében több száz társához hasonlóan őt is elfogták.⁴⁷ Körmeit letépkedték, össze-vissza verték. A halála előtt még odaengedték hozzá ugyan az édesanyját, de nem sokkal utána megölték a papot.

Virág István horgosi apátplébános szabadkai származású volt.⁴⁸ Ő volt a legidősebb a vértanúhalált halt papok közül, mivel 1861-ben, még az Osztrák-Magyar Monarchia megalakulása előtt született. 1884-ben Kalocsán szentelték, 1908 óta szolgált a magyarlakta Horgoson. Mindig magyarnak tartotta magát, 1920 és 1941 között volt, hogy fogóságba is került.⁴⁹ 1944. október 10-én foglalták el az oroszok a falut, amelyet feldúltak,

42 Schematismus 1942 i. m. 292.

43 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 145.; *Tari J.*: Ha minden inog i. m. 172–174.; *Matuska M.*: A megtorlás napjai i. m. 170–178.

44 Schematismus 1942 i. m. 298.

45 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 154–155.; *Ehmann I.*: Nyugat- és dél-bácskai i. m. 189–190.

46 Schematismus 1942 i. m. 299.

47 Schematismus 1942 i. m. 299.; *Tari J.*: Ha minden inog i. m. 178–179.

48 Schematismus 1942 i. m. 300.

49 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 159–160.; *Tari J.*: Ha minden inog i. m. 180–182.; *Matuska M.*: A megtorlás napjai i. m. 98–101.

a templommal együtt. A vád ellene az volt, hogy a magyar honvédeknek tartott tábori misét. November 20-án este elvitték kihallgatásra, aztán soha többet nem látták élve. Mintegy hatvan falubelivel együtt elfogták, megkínozták és kivégezték, a saját sirjukat is ők áshatták meg. Mindez a Szabadka felé vezető út mentén történt, ahol most a híres horgosi csárda áll. 84 éves, köztiszteletnek örvendő ember volt, aki megbocsátott kivégzőinek, a helyiek szerint halálakor csodálatos fény borította el, egy nagy fényes kereszt jelent meg, amelyben eltűnt a plébános alakja.

Weinert Péter címzetes prépost, palánkai plébános 1874-ben született Csonoplyán.⁵⁰ 1897-es kalocsai papszentelését követően ő is több helyen szolgált, majd 1919-ben került Palánkára. 1945 tavaszán betegsége ellenére őt is elhurcolták, és lágerbe vitték Újvidékre.⁵¹ Az evangéliumhoz híven más radikális eszmékhez hasonlóan a nemzetiszocializmust is ellenezte, mégis annak vádjával került a kollektív bűnösség elve alapján a túlszűfolt táborba, hiszen német nemzetiségű volt. 1945. június 29-én halt meg embertelen körülmények között.

Werner Mihály címzetes apát, martonosi (Martonoš) plébános bácsszentiváni (Prigrevica), itt született 1883-ban.⁵² Kalocsán szentelték 1906-ban. Több, itt felsorolt paphoz hasonlóan ő is német származású volt. 1924-ben került a magyar nemzetiségű faluba, Martonosra. 1941-ben a jugoszláv hatóságok túszként magukkal hurcolták, és nem bántak vele túl kíméletesen.⁵³ Szabadulása után fogva tartóit kulturálatlan embereknek nevezte, amit a szerbek nem felejtettek le neki. 1944 novemberében elhurcolták, és megkínozták: össze-vissza verték, egy visszaemlékezés szerint nemi szervét harapófógóval kínozták. Mások azt emelik ki, hogy már akkor betört a feje, amikor lelökték a pincébe, ahol fogva tartották, majd a kínzás részeként has magasságában felvágták az oldalát, mint egy-egy zakózsebet, és abba kellett tennie a kezét. 12-én teherautóra szállították és több társával együtt kivégezték nem messze, a Tisza partján, amit Csurgónak hívnak.⁵⁴ A kivégzettek némelyikét élve temették el, mivel a golyó nem mindenkinél volt halálos.

Dobler Antal nem közvetlenül 1944 őszének áldozata, de halála mindenképpen összefonódott ezekkel az eseményekkel, ezért ide kell sorolnunk. Vaskúton született 1891-ben. Pappá 1915-ben szentelték Kalocsán.⁵⁵ 1937-ben került a német nemzetiségű, pár ezer lakosú faluba, Gádorra (Gakovo), ahol 1941-től volt helyettes plébános. A partizánok 1944-ben megsemmisítő táborot alakítottak ki a faluból, ahová a németajkú, jobbára ártatlan lakosságot szedték össze.⁵⁶ Dobler Antal a híveivel maradt. 1945 nyarán 21 ezer, 1946 tavaszán 27 ezer főt zsúfoltak itt össze embertelen körülmények között. Élelmet nem adtak nekik, így sokan közülük éhen haltak, mások más kegyetlenség áldozatává lettek. 1946. január 9-én halt meg.

Kopping Gáspár temerini (Temerin) plébános 1888-ban született Csonoplyán. 1912-ben Kalocsán szentelték.⁵⁷ Temerinben 1921 óta szolgált. 1944 őszén a szerbek magyar híveinek egy részét lemészárolták, őt másokkal együtt kényszermunkára hurcolták.⁵⁸

50 Schematismus 1942 i. m. 301.

51 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 166–167.

52 Schematismus 1942 i. m. 301.

53 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 168–169.; *Tari J.*: Ha minden inog i. m. 179–180.

54 Nem tévesztendő össze Csürogr/Čurug helységgel. Vö.: *Tari J.*: Ha minden inog i. m. 179–180.

55 Schematismus 1942 i. m. 251–252.

56 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 38.

57 Schematismus 1942 i. m. 267.

58 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 86–87, 165.

Nem itt halt meg, hanem szabadulása után Temerinben 1950-ben, mégis halálát összefüggésbe hozhatjuk az 1944-es eseményekkel, ezért ide soroljuk őt is.

A szintén csonoplyai, 1872-es születésű Kopping Jakab, akit külföldi tanulmányait követően 1894-ben Brixenben szenteltek a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye számára,⁵⁹ 1912-től volt őrszállási (Stanišić) plébános. A falu lakói akkor főleg német és magyar nemzetiségűek voltak még. Káplánjával együtt rendszeresen gyűjtöttek és juttattak élelmet az állomáshelyén lévő gyűjtőtábor lakóinak.⁶⁰ Becslések szerint ezzel százak életét mentették meg. Mindkettőjüket letartóztatták, mivel a partizánok a foglyokat ki akarták éheztetni. A káplánnak sikerült később megszöknie. A plébános 1949-ben halt meg állomáshelyén, azonban halálára biztosan hatással voltak a háborúvégi események.

Az 1881-ben a Tolna vármegyében fekvő, németajkú településen, Szakadátan született Müller Péter, akit 1908-ban szintén Kalocsán szenteltek fel.⁶¹ Szentfülöpi plébános volt, aki ugyan a háború után több évvel, 1951-ben hunyt el, de halála vélhetően összefüggésben áll azokkal a szenvedésekkel is, amelyeket a II. Világháború végén kellett elszenvednie, így ide soroljuk őt is. 1923 óta szolgált Szentfülöpön, akkori szerb nevén Filipovón. A falu – mint annyi más település ezen a vidéken – a török korban néptelenedett el, majd a 18. században érkeztek ide németajkú („dunai sváb”) telepések. A falu példás katolikus település volt, 1944 októberében a lakosok semmilyen okát nem látták annak, hogy elmeneküljenek a közeledő oroszok és szerbek elől.⁶² November 21-én a szerbek a négy és fél ezer lakosú Szentfülöpön több mint kétszáz, 16 és 60 év között férfit szedtek össze, és a közeli erdőben legyilkolták őket. Karácsonykor ismét több mint kétszáz lakost, főként férfiakat hurcoltak el a Szovjetunióba kényszermunkára. 1945 Nagyszombatján azután a falu maradványát összeretelték, és a gádori koncentrációs táborba vitték, ahol nagyon sokan meghaltak közülük. Müller Péter plébános és hívei közül egy csekély létszámú csoport a faluban maradt. Igyekezett hívein segíteni, igen kevés sikerrel. Az eseményeket és az elhurcoltak, meggyilkoltak neveit is gondosan feljegyezte. 1945 szeptemberében jelentek meg az első szerb telepések, és hasztalanul próbálták rávenni a plébánost a távozásra. 1948. július 3-án reggel négy partizán jelent meg a plébánián, házkutatást tartottak, és a feljegyzéseket is megtalálták. Németország számára végzett kémtevékenységgel vádolták meg. Három év kényszermunkára ítélték, amit engesztelésül ajánlott fel el a történekeért. Egy szerbiai kőbányában dolgoztatták a hatvanöt éves papot. Társaihoz hasonlóan ő is kevés ételt kapott a munkához. 1949 nyarán egy kőszilánk ment a szemébe, amit nem engedtek időben ellátni, így a bal szemére megvakult. Végül büntetésének lejártá előtt, 1950. március 1-én hazaengedték, de faluját nem hagyhatta el. Egyre betegesb lett, de halála előtt három hétig minden nap átment a templomba, és misézett az ott maradt maroknyi embernek. 1951. október 18-án halt meg. Ő volt az utolsó szentfülöpi plébános. A falut ma szerbek lakják, új nevet kapott, a katolikus templomot lebontották.⁶³

Scherer Lőrinc cservenkai (Crvenka) plébániai kormányzó, 1912-ben született az akkor még a Magyar Királysághoz tartozó Kúlán (Kula), de már a Bácsi Apostoli Kormányzóság papjaként szentelődött ausztriai és zágrábi tanulmányait követően, 1936-ban

59 Schematismus 1942 i. m. 267.

60 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 87–88.

61 Schematismus 1942 i. m. 277–278.

62 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 108–110.

63 A sok papi és szerzetesi hivatást adó falu híres szülőtte Robert Zollitsch freiburgi érsek (2003–2013) a Német Püspöki Konferencia volt elnöke (2008–2014), aki az események egyik elszenvedője volt gyermekként.

Szabadkán.⁶⁴ 1941-től volt Cservenkán. A német származású, tehetséges fiatal papot 1944 decemberében tartóztatták le, és több ezer bácskai és bánáti német származású társához hasonlóan a Szovjetunióba internálták.⁶⁵ Grösz József (1943–1961) kalocsa-bácsi érsek igyekezett az ő szabadulásáért is közbenjárni, sikertelenül. Scherer atya feltehetőleg egy Moszkva környéki kényszermunkatáborban halt éhen 1947-ben.

Schmidt József 1913-ban született a még az Osztrák-Magyar Monarchia polgáraként a Bácskában, Monostorszegen (Bački Monoštor).⁶⁶ Szemináriumi tanulmányait már Jugoszláviában, Zágrábban kellett végeznie, még ha németjakú (sváb) családból származott is. 1936-ban szentelték fel Szabadkán. 1944-ben hittanár lehetett a horvátországi Dubrovnikban (Ragusa).⁶⁷ Szintén a kommunizmus áldozata, bár igen keveset tudunk a haláláról. Talán 1946-ban halt meg Dubrovnikban.

A kucorai (Kucura) származású, 1891-ben született ruszin görögkatolikus papot, Bőszörményi Mihályt Zágrábban szentelték pappá 1914-ben.⁶⁸ 1944-ben a kalocsa-bácsi érsek főhatósága alá tartozott, aki külön apostoli adminisztrátori megbízást kapott a horvátországi központtal rendelkező Kőrösi Egyházmegyétől a határok megváltozása miatt 1941-ben elszakadt bácskai görögkatolikus parókiák vezetésére.⁶⁹ A pap 1937 óta volt Sajkásgyörgye (Đurđevo) parókusa. Nem örült annak, hogy 1941-ben a Délvidék Magyarországhoz került, de elfogadta a helyzetet.⁷⁰ A partizánok mégis bosszút álltak rajra, elevenen megpatkolták 1944 őszén, így hajtották be gyalog Újvidékre. Nem ismerjük halálának napját sem.

Az 1917-ben született Gencel Pál szabadkai származású volt.⁷¹ Őt már Szabadkán szentelték pappá 1940-ben. Bácskai volt, ide szentelték, és bár 1941-ben a Diakóvári Egyházmegyébe bocsátották el, bácskai mivolta miatt mégis itt említjük őt. Iregen (Irig), egy vegyes nemzetiségű faluban szolgált káplánként, ahol feltehetőleg szerb partizánok gyilkolták meg 1944-ben.⁷² Halálának pontos indítéka ismeretlen, agyonvert holttestére a falu határában találtak rá.

Schön Jakab még csak papnövendék volt, amikor Palánkára hazalátogatott a szüleihez.⁷³ Más falubeli férfiakkal együtt őt is elfogták, megkínózták és megölték a szerb partizánok. 1944. október 26-án halt meg.

64 Schematismus 1942 i. m. 286.

65 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 128.

66 Schematismus 1942 i. m. 286.

67 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 129.

68 Schematismus 1942 i. m. 249.

69 Uo. 14.

70 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 32.

71 Schematismus 1942 i. m. 256.

72 *Hetényi Varga K.*: Papi sorsok i. m. 51.

73 Uo. 131–132.

3. ÖSSZEGZÉS

A sok hívő mellett tehát ők voltak azok a bácskai papok, akiknek a II. Világháború végén az erőszak következtében meg kellett halniuk. Összefoglalva:

A kalocsa-bácsi érsek alá tartozó, 1944–1945-ben elhunyt latin szertartású papok

	Név	születési hely	szentelés helye	szolgálati helye	halál helye
1.	Berger Antal	Kunbaja	Kalocsa	Tavankút	Szabadka?
2.	Dupp Bálint	Dunabökény	Kalocsa	Csúrog	Csúrog
3.	Haug Antal	Szenttamás	Kalocsa	Csonoplya	Szávaszentdemeter
4.	Köves István	Baja	Kalocsa	Mozsor	Mozsor
5.	Novotny József	Vares	Szabadka	Palona	Bács
6.	Petrányi Ferenc	Baja	Kalocsa	Óbecse	Óbecse
7.	Plank Ferenc	Tolna	Kalocsa	Ószivác	Zombor?
8.	Szabó Dénes	Horgos	Kalocsa	Tóthfalu	Magyarkanizsa
9.	Takács Ferenc	Akasztó	Kalocsa	Péterréve	Péterréve
10.	Unterreiner Károly	Szentfülöp	Kalocsa	Palánka	Palánka
11.	Varga Lajos	Szeged	Kalocsa	Mohol	Mohol
12.	Virág István	Szabadka	Kalocsa	Horgos	Horgos
13.	Weinert Péter	Csonoplya	Kalocsa	Palánka	Újvidék
14.	Werner Mihály	Bácsszentiván	Kalocsa	Martonos	Martonos

A sor folytatódik azokkal a bácskai papokkal, akik bár nem közvetlenül a háború végén haltak meg, szenvedésük, haláluk azonban összefügg ezekkel az eseményekkel:

A kalocsa-bácsi érsek alá tartozó, az 1944–1945-ös eseményekkel összefüggésbe hozhatóan elhunyt latin szertartású papok

15.	Dobler Antal	Vaskút	Kalocsa	Gádor	Gádor
16.	Kopping Gáspár	Csonoplya	Kalocsa	Temerin	Temerin
17.	Kopping Jakab	Csonoplya	Brixen	Őrszállás	Őrszállás
18.	Müller Péter	Szakadát	Kalocsa	Szentfülöp	Szentfülöp
19.	Scherer Lőrinc	Kúla	Szabadka	Cservenka	Moszkva mellett?
20.	Schmidt József	Monostorszeg	Szabadka	Dubrovnik	Dubrovnik?

Volt az áldozatok között egy bácskai származású görögkatolikus pap, aki eredetileg a Körösi Egyházmegyéhez tartozott, azonban a jelzett időszakban a joghatóságot a kalocsa-bácsi érsek gyakorolta fölötte; hasonlóképp ide sorolandó egy bácskai latin szertartású pap, aki ugyan 1941-ben átkérte magát a Diakovári Egyházmegyébe, de az

erőszakos halál neki is osztályrészül jutott, valamint áldozattá vált egy latin szertartású kispap is:

A kalocsa-bácsi érsek alá tartozó, 1944–1945-ben elhunyt görögkatolikus pap, innen elszármazott latin szertartású pap, valamint egy papnövendék

21.	Böszörményi Mihály	Kucora	Zágráb	Sajkásgyörgye	Újvidék?
22.	Gencel Pál	Szabadka	Szabadka	Ireg	Ireg?
23.	Schön Jakab	Palánka	–	–	Palánka

De nem ők voltak az egyetlenek, akik Jugoszlávia egykor a Magyar Királysághoz tartozó területén szerb partizánok keze által lelték halálukat. Még mindig a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye egykori öltek meg két ferencest, akiknek boldoggá avatási eljárása már elkezdődött.⁷⁴ A források ismernem még egy Michael Weidner nevű, svájci vagy német származású kapucinust is, akit szintén Újvidéken tartóztattak le, majd eltűnt.

A kalocsa-bácsi érsek alá tartozó területen, 1944–1945-ben elhunyt, ill. eltűnt szerzetesek

24.	Kovács Kristóf OFM	Jászberény	Gyöngyös	Újvidék	India/Indija
25.	Körösztös Krizosztom OFM	Pécs	Gyöngyös	Újvidék	Újvidék
26.	Weidner Michael OFM Cap.	Svájc/Németország?	?	?	?

A lista korántsem teljes, sok, további kutatást igénylő bizonytalanság van, főleg Weidner személyével kapcsolatban. Világos, hogy ahogyan az egész tisztogatás során, a kivégzettek kiválasztásában fontos szerepet játszott a (főként magyar vagy német) nemzetiségük, amihez időnként hozzájöhetnek olyan vélt vagy valós sérelmek is, amelyek azonban jogállami keretek között semmiképpen sem érdemeltek volna halált, de sokszor jogi elégtételt, felelősségre vonást sem. Abban azonban, hogy a kivégzésekre sor került, szerepet játszott a pap áldozatok lelkiismerete és hivatástudata is, hiszen sokan azért nem hagyták el állomáshelyüket, mert a lelkiismeretük tiszta volt, és pástorként a nyájukkal akartak maradni, példát akartak mutatni. Erre vonatkozóan több visszaemlékezés is ismeretes. Nem menekültek el, bár erre lett volna lehetőségük. A maradásra főpásztoruk, a később Magyarországon más okból sokakkal együtt a kommunisták által szintén meghurcolt és bebörtönzött Grósz József kalocsai-bácsi érsek is buzdította őket. A vértanú papoknak sokszor a nyájukkal vagy annak egy részével együtt kellett meghalniuk. Ezen kívül a kivégzésekben szerepet játszott a hit elleni gyűlölet is, hiszen Tito szerb kommunista partizánjai számára a vallás gyűlölendő volt, amit jól mutat az is, hogy többek vallási elkötelezettségét, papi hivatását gyalázták például akkor, amikor a cölibátusból gúnyt űzve a nemi szervüket kínozták. A kivégzett papok közül egy esetben

⁷⁴ Vö.: Szántó K.: i. m.; Kamarás M.: i. m.; http://www.ofmns.org.rs/index_files/Vertanuink.htm [2015. október 19.]

merült föl súlyos bűncselekmények gyanúja, de a tanúk visszaemlékezései ezeket a vádakokat sem látszanak alátámasztani, és őt sem szabályos bírósági eljárásban ítélték el, ő is osztozott a többiek sorsában. Továbbá az áldozatok példamutatása a visszaemlékezések szerint megerősítette a híveket a hitükben.

Az 1944–1945-ös események teljesen megváltoztatták a terület etnikai és vallási térképét, a 18. század óta ott élő németajkú lakosság szinte teljesen eltűnt, a magyarok száma is erősen megfogyatkozott. Több helyen a katolikus templomot is lerombolták. A múlt még ma is homályos, hiszen évtizedekig nem lehetett beszélni ezekről az eseményekről. Csak a kommunizmus magyarországi és jugoszláviai bukása, valamint a délszláv állam felbomlása tette lehetővé, hogy szabadabban lehessen beszélni az akkor történelekről. 2013-ban a magyar és a szerb elnök a vajdasági Csúrog községben, az egyik vérengzés helyén közösen hajtottak fejet az áldozatok előtt, és a magyar elnök bocsánatot kért a megbékélés jegyében. A történelmi seb feldolgozatlanságát jól mutatja, hogy az akkor az egykori sintérgödör helyén a magyar áldozatok emlékére felavatott emlékművet alig két hónap múlva megrongálták. Függetlenül attól, hogy nemzetiségi vagy egyszerűen haszonszerzési oka volt a rongálásnak, újabb sebeket tépett fel az eset. Sok feldolgoznivaló maradt még az emberek lelkében, és csak remélni lehet, hogy a mártírok áldozata nem volt hiábavaló.

EPISCOPUS, ARCHIABBAS BENEDICTINUS, HISTORICUS ECCLESIAE

Tanulmányok
Várszegi Asztrik 70. születésnapjára

Szerkesztette:
SOMORJAI ÁDÁM OSB
ZOMBORI ISTVÁN

BUDAPEST, 2016

METEM Könyvek 85.

Kiadja:

Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség
(METEM) Budapest
Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány
www.heh.hu

Felelős kiadó:

Várszegi Asztrik

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik – Zombori István

A kötet megjelenését támogatta

Emberi Erőforrások Minisztériuma
Állambiztonság Szolgálatok Történeti Levéltára
Szövetség a Polgári Magyarországért Alapítvány
Ferencs Rendtartomány

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar

Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola

Gál Ferenc Főiskola

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

Szeged-Csanádi Egyházmegye

Székesfehérvári Egyházmegye

Váci Egyházmegye

Varga Lajos püspök

EFO nyomda – Fonyódi Ottó

ISBN 978-963-9662-91-9

ISSN 1217-2669

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt., Szeged

Nyomdai munkák:

EFO nyomda

TARTALOM

<i>Somorjai Ádám OSB – Zombori István</i>	
Előszó	9

BENEDICTINA

<i>Solymosi László</i>	
Szent István és a pannonhalmi apátság somogyi tizedjoga	11
<i>Vajda Tamás</i>	
Korai bencés apátságaink vízimalmai: a szerzetesek szerepe a technikai fejlődésben	25
<i>Török József</i>	
Pannonhalma és a patrisztikus irodalom	47
<i>Fazekas István</i>	
Magyar hivatalnoki karrier a 16. században: Himelreich Tiburtius pályája	55
<i>Johan Ickx</i>	
A Pannonhalmi Szent Márton Apátság Főapátjának privilégiumai. Vatikáni levéltári iratok az 1802. évi visszaállításhoz.	63
<i>Barna Gábor</i>	
A Legszentebb Szív Asszonyának Imaegylete. Adatok egy bencés vezetésű imatársulatról.	83
<i>Adriányi Gábor</i>	
Jeles magyar bencés egyháztörténészek a 19. században	105
<i>Somorjai Ádám OSB</i>	
A bencés birtokok nemzetközi jogi helyzete a Dunától északra fekvő területeken 1919–1939.	109
<i>Janzsó Károly</i>	
Egy bencés egyetemi tanár a pannonhalmi rendházon kívül. A bencés hétköznapi lét Pannonhalmától Zalaapátiig.	125

Bandi István:

„A remény árnyékában”. Adalékok a budapesti bencés iskolák történetéhez
az újraindulástól az államosításig 141

Szabó Csaba

„Megfigyeltek és figyeltettek, beszerveztek...” A bencés rend ügynökei 153

Cúthné Gyóni Eszter

Endrédy Vendel zirci apát pannonhalmi éve és az apátutódlás kérdése –
ahogy ma láthatjuk 163

SAECULI XV–XVI

Szovák Kornél:

Diversa mundi climata perlustrare: magyarok a középkori nagyvilágban 183

Érszegi Géza

Bakócz Tamás pápai követi megbízatása 193

Molnár Antal

Magyarországi obszerváns ferences formuláskönyvek a 16. század elejéről 203

Horváth Gábor

Remete Szent Pál budaszentlőrinci szentélye és szarkofágja 213

Őze Sándor

Bujdosó Királyok. Dániel könyvének birodalmai a 16. századi európai
államelméletben 225

Monok István

Hasonlóságok és eltérések a Köztes-Európa kora újkori könyvtörténetében
Szempontok és példák 233

SAECULI XVIII–XIX

Horváth István

Térképszet a Pécsi Papnevelő Intézet uradalmában a 18–19. században 247

Fejérdy András

„Qui et ipse pars actorum fuit” Fabius Nachrichten und Betrachtungen...
című, 1822-es pozsonyi nemzeti zsinatról szóló művének forrásairól 261

Fazekas Csaba

Lonovics József 1849. évi naplójegyzetei 269

<i>Klestenitz Tibor</i>	
A katolikus nagygyűlések előzményei Magyarországon	281
<i>Zakar Péter</i>	
Hunyor Mihály homonnai plébános harca a pálinkaivás ellen	293
<i>Lakatos Andor</i>	
Féltetett akták Kalocsa bíboros érseke, Haynald Lajos (1816–1891) fiókjából . . .	307
<i>Véghseő Tamás</i>	
Kísérlet egy magyar görögkatolikus püspökség felállítására 1881-ben	315
<i>Janka György</i>	
„Kiválóan képzett hittudor, ortodox katolikus, becsületes lelkületű hazafi...pédás pap”. Vályi János eperjesi püspök (1882–1911)	327
<i>Koltai András</i>	
Ortvay Tivadar, az egyháztörténész	335
SAECULUM XX ANTE 1945	
<i>Rétfalvi Balázs</i>	
Gemma sacerdotum.Pehm József Szent Mártonról szóló pályamunkája	345
<i>Érszegi Márk Aurél</i>	
Magyarország helyzete 1918 őszén a pápai nuncius szerint	353
<i>Beke Margit</i>	
Az Emericana Nagyrendjének története	373
<i>Mózessy Gergely</i>	
„Állítólag Prohászka egyszer...”	381
<i>Grósz András</i>	
Pásztor és nyája. Adalékok Fetser Antal győri püspök és a magyarországi németiség kapcsolatához (1919–1933)	393
<i>Tengely Adrienn</i>	
Az 1931. és 1942. évi egri egyházmegyei zsinati statútumok	401
<i>Csíky Balázs</i>	
„A magyar nemzeti szociálizmust lelkiismeretem szerint nem érzem incompatibilisnek pápai kamarási mivoltommal.”. Pálffy Fidél ügye	423

Tóth Tamás

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye mártír papjai 1944–1945-ben 439

Bánkuti Gábor

A frontátvonulás, és ami utána következett. A mindennapok egyházi recepciója. . 455

POST 1945

Zombori István

Küzdelem a kommunista rendszer ellen: Mária-napok Szegeden
1948. augusztus 1–5. 461

Balogh Margit

„Nem meggyőződésből, hanem kénytelenségből...” .Vázlat a katolikus egyház
és az állam 1950. évi megállapodásának értelmezéséhez 485

Soós Viktor Attila

Az Állami Egyházügyi Hivatal vidéki munkatársainak felülvizsgálata 1958-ban . 511

Nagy Mihály Zoltán

Kényszerpálya vagy megfelelési kényszer? Márton Áron válasza az állami
egyházpolitika kihívásaira az ötvenes évek második felében 531

Vörös Géza

A vallásszabadság gyakorlásának lehetősége Magyarországon a 20. században . . 547

Rosdy Pál

A II. vatikáni zsinat krónikása: Mario von Galli. 563

Molnár Imre

Jerzy Popiełuszko mártírhalálának kezelése a lengyel rendszerváltás előtti
és utáni időszakban 567

Illés Pál Attila

Világnézeti kérdések a rendszerváltozást követő Lengyelországban 587

Gyarmati György

Kamalduli üdvözlét. ViA 70 597

APPENDIX

Dr. Várszegi Imre Asztrik OSB főapát. Curriculum vitae 601

Dr. Várszegi Imre Asztrik OSB főapát publikációs tevékenysége.
Válogatott bibliográfia 603

A kötet szerzői. 614